УДК 94 (477.83/.86):061.233
ББК 63.3 (4 Укр) 62

Лідія Федик

ГРОМАДСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ГАЛИЧИНИ: ЕТНОКОНФЕСІЙНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ (20–30-ті рр. XX ст.)

У статті розглядаються фактори й мотиви діяльності політичних, громадських і культурно-освітніх організацій найбільших етноконфесійних груп Галичини. Досліджуються місце політичних партій та організацій краю в системі міжнаціональних і міжконфесійних стосунків регіону, вплив їх ідеологічних орієнтацій на розвиток і характер цих стосунків.

Ключові слова: *партія, духівництво, євангелісти, польська держава.*

На сучасному етапі триває політична, соціальна, релігійна структуралізація українського суспільства. Цей процес, за умов етнічної та релігійної гетерогенності населення, супроводжується конфліктними ситуаціями й засвідчує наявність ряду проблем у сфері політичних, державно-церковних, міжконфесійних і міжнаціональних відносин України. Це актуалізує проблему досягнення суспільно-політичної стабільності, формування, виходячи з реалій сучасного державного життя, концепції розвитку української нації, виявлення інтересів та ідей, здатних об’єднати етнічно та конфесійно плюралістичне суспільство. Важливим на шляху до досягнення цього є вивчення історичних аспектів цих процесів, урахування як досвіду інших держав, так і власного. У цьому плані важливе вивчення історії діяльності політичних партій та організацій різного спрямування, оскільки вони є проміжною ланкою, що з’єднує суспільство й державу.

Позиції політичних партій та організацій Галичини міжвоєнного періоду, відображені передусім у їх політичних програмах, відбивали настрої тієї частини населення, інтереси якої вони репрезентували, а також найбільш актуальні проблеми тогочасного суспільства. Водночас наявність політичних організацій свідчила про здатність певної етнічної спільноти захищати свої інтереси легальним шляхом, формування політичної культури.

Метою цього дослідження є вивчення системи міжнаціональних і міжконфесійних стосунків у Галичині міжвоєнного періоду крізь призму діяльності політичних, громадських і культурно-освітніх організацій етноконфесійних спільнот цього регіону.

Оскільки національні й релігійні питання були особливо конфліктними й складними у внутрішній політиці польської держави, їх вирішення в політичних програмах і способи реалізації були об'єктом вивчення як польської, так і української історичних наук. Однак перші дослідження, які відносяться до міжвоєнного періоду, відзначаються фрагментарністю й заполітизованістю.

Радянські історики здебільшого наголошували на буржуазно-націоналістичному й антирадянському характері політичних організацій Галичини, а релігійний фактор розглядали як деструктивний чинник суспільного життя. Найбільший внесок у розробку проблеми, яка вивчається, здійснений дослідниками незалежних української та польської держав. Аналіз релігійного й національного складників ідеології та діяльності польських політичних організацій Галичини та їх еволюцію здійснено в збірнику "Релігія і Римо-католицька церква в польській політичній думці (1919–1993)" дослідниками Б.Павловським, В.Міхом, Е.Мейєм, І.Яхимчеком, С.Міхаловським.

У сучасній українській історичній науці слід виокремити праці М.Кугутяка, І.Васюти, М.Гона, О.Жерноклеєва, І.Райківського, О.Єгрешія.

Етноконфесійні процеси в Галичині в 30-х рр. XX ст. характеризувалися включенням у них суб'єктів етнополітики – політичних партій і громадських організацій [37, с.226]. Оскільки держава не сприяла збереженню етнічних особливостей національних меншин, цю роль виконували політичні, громадські, культурно-освітні та релігійні організації національних груп Галичини.

Польські християнські демократи й консервативні партії бачили новостворену польську державу католицькою. Провідною була теза про місію Польщі на європейському Сході – охорону й поширення християнської латинської культури [55, s.87; 57, s.67]. Незважаючи на декларацію свободи віросповідань, програми цих політичних сил передбачали закріплення привілейованого становища римо-католицизму в польській державі. У польській політичній системі позиції цих політичних сил порівняно з польськими націонал-демократами були слабкими [41, с.111].

Польські націонал-демократи в 1930-х рр. проголошували релігію, і передусім католицизм, опорою суспільного життя Польщі. Вони розглядали католицизм як засіб зміцнення концепції національної держави й наближення часу її реалізації (так званий християнський націоналізм). Тому підтримка католицизму в 30-х рр. XX ст. залишалася важливим елементом національної політики ендеків на національно мішаних територіях [54, s.57–58].

Погляди прихильників Ю.Пілсудського на національне й релігійне питання впродовж 1926–1939 рр. зазнали трансформації. Пропагуючи в 1926–1935 рр. концепцію державної консолідації стосовно національних меншин, що проживали в Польщі, вони висловлювалися за толерування їхніх релігій. У 1935–1939 рр., коли виявляються ознаки тоталізації режиму й переходу до концепції національної консолідації, проявляється втручання держави в релігійне життя некатолицьких спільнот (свобода віросповідання гарантувалася доти, доки вона не порушувала інтересів держави й польського народу) [58, s.109–110].

Усі політичні угруповання польського національного руху та соціалісти стояли на засадах свободи віросповідання, виступали за відокремлення церкви від держави [52, s.125, 129], засуджували заангажування духівництва й католицької церкви в політику [56, s.146]. Це призводило до конфлікту в римо-католицьких парафіях між Римо-католицькою церквою і радикальними партіями національного руху [53, s.153–154].

Українські організації, схильні до польсько-українського порозуміння, – Українська християнська організація і Українська народна обнова – виходили з певної спорідненості греко-католицизму із цінностями Римо-католицької церкви в Польщі [41, с.130]. У 1930 р. Станіславівський єпископ Г.Хомишин заснував Українську католицьку народну партію, перейменовану у квітні 1932 р. на Українську народну обнову. У

національному питанні вона домагалась адміністративної і культурної автономії українців у межах Польщі, збереження лояльності польській державі. У релігійній сфері ставилася вимога привілейованого становища ГКЦ на території Галичини. УНО, за висловом К.Федевича, була "кишеньковою організацією", оскільки її діяльність обмежувалася переважно Станіславівським воєводством [49, с.59], а серед населення вона не користувалася популярністю й підтримкою. Паралельно з УНО діяв заснований 5 січня 1931 р. А.Шептицьким Український католицький союз (УКС). Це політичне утворення займало помірковану позицію, хоча дотримувалося незалежницьких позицій [39, с.251–252]. Основними завданнями союзу проголошувалися: забезпечення католицькій вірі відповідного місця в житті суспільства, підтримка всебічного розвитку українського народу в християнському розумінні, здобуття для нього повноти національних і громадянських прав [29, с.3].

Найбільшою популярністю серед населення Галичини користувалось Українське націонал-демократичне об'єднання. Легальні методи боротьби та політична програма партії забезпечували їй підтримку митрополита А.Шептицького та частини греко-католицького духівництва. Програма організації проголошувала рівноправ'я віросповідань, однак упривілейовувала ГКЦ у Галичині [6, арк.1 зв.]. У 1933 р. з УНДО виокремилася нова політична організація – Фронт національної єдності (ФНЄ), яка відзначалася більшою радикальністю в розв'язанні національного питання. У Тезах ФНЄ, оприлюднених 1 листопада 1933 р., проголошувалося: "За основу нації визнаємо всіляко оперту на єдино тривких засновках християнської релігії. Релігію вважаємо скарбом нації і визнаємо конечність релігійного з'єднання всіх українців" [30]. У статті "Бог і нація", опублікованій у пресовому органі ФНЄ "Батьківщина", проголошувалося: "Не є богомільний той, кому рідна нація, кому її змагання байдужі. І навпаки: сьогодні націоналіст – це одночасно людина глибокої релігійної віри" [11, с.2]. До складу ФНЄ входили греко-католицькі священики [5, арк. 17зв.–18].

На правому фланзі українського політичного спектра перебувала Організація українських націоналістів. Націоналізм розглядав націю та її інтереси домінантними над іншими, що суперечило християнському вченню [44, с.29]. Релігійне питання займало певне місце в програмних засадах українського націоналізму. Програмні положення "Конгресу українських націоналістів", який відбувся 27 січня – 3 лютого 1929 р., передбачали відокремлення церкви від держави та сприяння розвиткові української національної церкви й релігійних культів, що діятимуть в Україні, проголошували релігійну свободу [44, с.33]. У 1933 р. ОУН розповсюдила відозву "Український народе", у якій закликала школярів молитися в школах українською мовою та співати українські пісні [8, арк.23]. При цьому ОУН розповсюджувала свої листівки на греко-католицькі свята [7, арк. 19]. Під час Великодніх свят вона ініціювала насипання могил, установлення хрестів, вивішування хоругов в українських національних барвах, відправлення над висипаними могилами поминальних богослужінь за померлими вояками [9, арк.82]. Частина греко-католицького духівництва була активними учасниками націоналістичного руху (К.Чехович, В.Глібочицький, М.Дзерович). Так, з квітня по червень 1931 р. греко-католицький священик Ярослав Чемеринський був крайовим провідником ОУН. Митрополит А.Шептицький намагався підтримувати толерантні стосунки з більшістю політичних партій Галичини [49, с.57]. Однак терористичні акції ОУН, як і діяльність Комуністичної партії, викликали засудження греко-католицької ієрархії, що зумовило напруження у відносинах між ними [44, с.37–38].

Негативно католицькі партії, особливо УКС, сприймала Українська соціалістична радикальна партія, які вона розглядала як "клерикальну, реакційну політичну організацію" [31, с.1]. Віче УСРП у Коршеві закликало боротися зі спробами спровокувати конфлікти між різними віросповідними громадами, бо це "відриває людей праці від соціальних і національних проблем" [22, с.2]. При цьому УСРП відкидала звинувачення

в антирелігійності, виступала за свободу релігійних переконань і захист інтересів українців усіх віросповідань [26, с.7]. Аналогічну позицію стосовно католицьких партій займали представники Української соціал-демократичної партії [43, с.79].

Важливу роль у суспільному житті регіону відігравали культурно-освітні організації, які стали осередками згуртування національно-свідомих українців. Їх діяльність тісно перепліталася з релігійним життям краю. Українські організації "Луг" і "Сокіл" узяли участь у святі "Українська молодь Христові". Свято поклало початок релігійній виховній організації "Католицька Акція Української Молоді" (КАУМ), реорганізованій у 1936 р. у товариство "Орли – Католицька Асоціація Української Молоді", завданням якого стали згуртування української молоді та її релігійне й патріотичне виховання [36, с.25–26]. Подібне завдання покладалося й на Товариство українських студентів-католиків. Окрім того, ці організації мали відволікти молодь від участі в антидержавних акціях, які в 1930-х рр. організовувала ОУН [48, с.356]. Опікуном цих організацій став митрополит А.Шептицький і греко-католицьке духівництво.

Греко-католицьке духівництво й релігійні товариства брали участь у відзначенні 70-ліття "Просвіти" у Львові [32, с.1], чим продемонстрували свою підтримку цій організації. Свої річниці із залученням духівництва відзначали товариство "Сокіл" і українські кооперативи [24, с.6]. Із 69-ти голів повітових кіл "Рідної школи" 24 були священиками [38, с.51]. З'їзд "Рідної школи" розпочинався співанням пісні "Христос Воскрес" [16, с.157]. Під час богослужінь члени українських організацій виконували пісню патріотичного змісту "Боже на нашу землю поглянь" [4, арк.5]. Загалом у 1930-х рр. у культурно-просвітніх організаціях працювало понад 500 греко-католицьких священиків Галичини [46, с.171].

Розвиткові української культури сприяв і "Пласт". У Бережанах він організував оркестр, виступи якого на Різдво відвідували громадяни, а кошти, отримані за коляду, віддавали на потреби "Рідної школи" [33, с.138]. На Великдень пластуни мали почесну варту при Божому Гробі, а на Зелені свята прикрашали стрілецькі могили [47, с.169].

Сучасники свідчили, що в повоєнний період майже повсюдно на Бережанщині були відновлені читальні "Просвіти", за винятком читалень латинників, оскільки "за часів польської окупації латинники з огляду на змогу набувати землю з парцеляції фільварків тримали з поляками єден фронт, надіючись на всякі "блага", потім вже дещо були відстали, бо їм землі не давали, а спроваджували колоністів" [33, с.104].

Участь у діяльності "Просвіти" брали євангелісти [14, с.24]. Так, віруюча євангелістська молодь української національності виступала в читальнях "Просвіти" з лекціями, виставами й хоровим співом [45, с.295–296]. Євангелісти підтримували "Рідну школу" [23, с.3], перераховували кошти на відзначення пам'ятних дат, ювілеїв діячів культури [27, с.7], будову пам'ятників. Євангельсько-реформований рух проводив богослужіння в пам'ять полеглих героїв, листопадових роковин, у День просвіти [40, с.80].

Українська інтелігенція, турбуючись проблемами національно-політичного визволення, негативно ставилася до протестантизму, оскільки вважала, що він розбиває релігійну єдність українців, чим послаблює їх [42, с.438]. Греко-католицьке духівництво полемізувало з протестантами, намагаючись спростувати їх звинувачення [18, с.2]. УНО проголосила, що стоїть на засадах католицької віри й церкви та домагається забезпечення повноти свободи католицькій церкві і її впливу на виховання молоді. Натомість проголошувалася боротьба з "течіями безконфесійності, вільнодумства, масонства, сектантства й індиферентизму" [1, арк.2]. За розпорядженням Г.Хомишина священики мали вийти зі складу тих читалень, членами яких були сектанти [12, с.70], що позбавляло ці установи активних діячів і фінансової підтримки.

УКС, створений з ініціативи А.Шептицького у Львові, підтримав ідею боротьби проти розвитку протестантського руху [17, с.17]. Однак він дозволяв бути членами

союзу українцям різних християнських конфесій, проявляючи конфесійну терпимість [29, с.3]. У 1934 р. у Станіславівському воєводстві з ініціативи єпископа Г.Хомишина почало діяти товариство “Скала”, яке спрямувало свої зусилля на боротьбу із сектантством. Його діяльність викликала критику не тільки з боку протестантів, але й українського суспільства в цілому [20, с.1], оскільки товариство відтягало від діяльності в “Просвітах” активне греко-католицьке духівництво, вносячи розкол в українську суспільність.

У “Батьківщині”, офіційному органі ФНЄ, про сектантів складали образливі вірші [13, с.6]. Газета УСРП “Громадський голос”, негативно оцінюючи протестантизм, у його поширенні звинувачувала греко-католицьке духівництво [19, с.2] (і небезпідставно, оскільки окремі священики поводились аморально: брали непомірно високу плату за свої послуги, займалися спекуляцією землі й ображали парафіян [2, арк.94]). Голова УСРП І.Макух звинувачував у розповсюдженні протестантизму на Покутті Г.Хомишина та його нетерпиму політику. І.Макух виступав проти поширення євангелізму й баптизму, оскільки вони роздвоювали громади й відривали громадян від освітньої праці та політичної оборони. Особливо шкідливими він вважав баптистів, оскільки вони не брали участі в національному житті села [34, с.422–423]. У “Ділі” теж однією з причин поширення євангелізму вважали нетактовну поведінку греко-католицького духівництва. При цьому наголошували на можливості втрати, у зв’язку із цим, євангелістів для українського народу [21, с.7]. Із цієї ж причини частішали переходи на православ’я [3, арк.80].

Водночас негативно ставилися до українських католицьких партій і особливо до УНО й українські лютерани [28, с.2]. Аналогічно розглядали ФНЄ, який, на думку протестантів, вносив розбрат на національно-політичному ґрунті [15, с.3]. В офіційному пресовому органі лютеран “Стяг” у статті “Релігія а народність” заперечувався взаємозв’язок релігії з національністю, а виникнення такого уявлення розглядалось як результат політики панівних церков. На прикладі латинників доводилася шкідливість такого ототожнення [25, с.1].

У 1930-х рр. українське й німецьке населення польська влада розглядала як деструктивний елемент, який вороже налаштований до всього польського й своєю діяльністю послаблює державу. Напередодні Другої світової війни серед німців поширились ідеї гітлеризму, що позначилося на етнополітичній мобілізації групи в регіоні. У Львові розпочала свою діяльність Молодонімецька партія, яка пропагувала збереження німцями Галичини соціокультурних цінностей [41, с.137]. Ця організація намагалася знайти підтримку серед німецьких протестантів Галичини шляхом лобіювання кандидатур окремих пасторів, домагання надання публічного права євангелістській гімназії в Станіславові [50, s.174]. У релігійному питанні вона орієнтувалася на програму Націонал-соціалістичної партії Німеччини й проголошувала свободу віросповідання. При цьому акцентувала увагу на потребі обмеження політичної влади церкви й духівництва [5, арк.176].

У середовищі німецького населення Галичини відбувся поділ – певна його частина, об’єднана в Союзі німецьких католиків у Коломиї, прагнула зберегти лояльність до польської держави, інша – переглянути політичну платформу Союзу [9, арк.70 зв., 78; 41, с.137]. Діяльність СНК зводилася переважно до зібрань, організації святкувань, відчитів і вистав [5, арк.96]. Водночас у другій половині 1930-х рр. члени СНК піднімали питання забезпечення німецького католицького населення священиками німецької національності, що мало протидіяти асиміляційним заходам польської влади стосовно католиків непольської національності [5, арк.210], адже з 38 німецьких католицьких парафій німецькі спів і мову застосовували тільки в 10 [51, s.166–167]. Політична зміна, яка відбулась у Німеччині в 1933 р., зумовила припинення місій серед німецьких католиків Галичини, розпочатих у 1929 р. [51, s.165].

Суперінтендант німецьких євангелістів Галичини Т.Цеклер розглядав націонал-соціалізм як загрозу для діаспорних німців. Його послідовники зайняли нейтральну позицію стосовно Молодонімецької партії – не підтримуючи її, вони водночас не перешкоджали її діяльності [10, арк.170]. Така позиція Т.Цеклера стосовно Третього рейху зумовила критику його Молодіжною партією Німеччини [35, с.111–115].

Німецьке населення і протестантський клір підозрювали в націоналістичній пропаганді й діяльності на користь Німеччини [59, s.57, 169–170]. Членів найбільшої в Галичині німецької католицької релігійної організації СНК обвинувачували в агітації проти Союзу стрілецького, куди польська влада намагалася залучити німців римо-католицького віросповідання [5, арк.33].

Таким чином, релігія залишалася важливою характеристикою буття галичанина, сприяючи його включенню в суспільне життя.

Отже, політична система Галичини містила значний спектр політичних сил, у яких релігійний складник відображався в програмних засадах і діяльності, передусім партій клерикального спрямування. Це було якісно новим етапом в організаційній діяльності Греко-католицької церкви. Натомість німецькі протестанти Галичини, зберігаючи національну свідомість, не виявляли активності в політичній діяльності. Незважаючи на їх лояльність до держави й загалом сприятливіші умови, ніж в українських протестантів, вони зазнавали тиску. Німецьке й українське духівництво брало або безпосередню участь, або виступало організатором діяльності численних господарських, політичних, культурно-освітніх і релігійних організацій. Це допомагало розвиткові етнокультури цих спільнот.

В українському й польському політикумі склалися різні концепції міжетнічної взаємодії та збереження національної ідентичності, а також розуміння місця релігійного чинника в цих процесах. Вони коливалися від визнання примату релігійного над національним до повного заперечення його впливу на етнічні процеси або до визначення його як засобу для реалізації певних цілей. Розгляд цього питання в програмах різних політичних партій засвідчив його значущість для галицького суспільства.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ), ф. 359, оп. 1, спр. 380. Матеріали про діяльність партії Української народної обнови – Української католицької народної партії (УКНП). Історичний нарис, статут, резолюція та ін., 24 вересня 1930 – 1 лютого 1936 рр. – 134 арк.
2. ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 705. Листи, заяви та інші документи священиків з прізвищами на букви “Ф–Х” про призначення, переміщення, надання матеріальної допомоги та інші персональні питання. – 94 арк.
3. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 733. Листування з повітовими староствами про діяльність греко-католицького духовенства, 9 вересня 1929 – 23 березня 1931 рр. – 209 арк.
4. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 1085. Листування з повітовими староствами про підозру греко-католицького духовенства в націоналістичній діяльності, про відмову духовенства відправи богослужінь, 8 січня 1934 – 31 грудня 1934 рр. – 129 арк.
5. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 1462. Місячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну ситуацію в воєводстві за січень – травень 1937 року, 10 лютого – 9 червня 1937 р. – 221 арк.
6. ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 387. Історія виникнення і програми діяльності українських буржуазно-націоналістичних партій УНДО, ФНЄ, УНО, 14 квітня 1937 р. – 5 арк.
7. ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 545. Коротка історична довідка Організації українських націоналістів. – 20 арк.
8. ДАІФО, ф. 90, оп. 1, спр. 139. Справа в звинуваченні Янущака Михайла Васильовича в розповсюдженні націоналістичних листівок, 29 березня 1934 – 23 березня 1936 рр. – 40 арк.
9. ДАІФО, ф. 226, оп. 1, спр. 261. Місячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну ситуацію у воєводстві за перше півріччя 1934 р., 17 лютого – 19 липня 1934 р. – 159 арк.
10. ДАІФО, ф. 226, оп. 1, спр. 417. Щорічні звіти Станіславського воєводського управління про діяльність політичних партій, організацій і союзів у Станіславському воєводстві за 1935 р., 12 січня – 14 листопада 1935 р. – 196 арк.
11. “Бог і нація” // Батьківщина. – Львів, 1936. – Ч. 13. – 5 квітня. – С. 2.

12. В справі участи священиків в установах деструктивного типу // Вістник Станиславівської епархії. – 1932. – Ч. VII–IX. – Липень–серпень–вересень. – С. 70–71.
13. Дорогівський. Наслідки сектантства у Галичині // Батьківщина. – 1936. – Ч. 15. – 26 квітня. – С. 6.
14. З українського євангельського руху в світі та на українських землях під Польщею // Віра і наука. – 1927. – Ч. 15–16. – 15 серпня. – С. 24.
15. З чим ми боремось? // Стяг. – 1936. – Ч. 8. – 23 серпня. – С. 3.
16. Загальний з'їзд "Рідної школи" // Рідна школа. – 1933. – Ч. 9. – 1 травня. – С. 157.
17. Іван Еп. Пан. Поклик до Духовенства Львівської Архієпархії у справі поширення преси Українського Католицького Союзу / Іван Еп. Пан // Львівсько-архіепархіальні відомости. – 1932. – Ч. 6. – 15 червня. – С. 17–18.
18. Ковалів С. Церква національна чи соборна / С. Ковалів // Христос наша сила. – 1935. – Ч. 5. – 1 березня. – С. 2.
19. Коцабенко. Клєрикальне віче // Громадський голос. – 1931. – Ч. 25. – 4 липня. – С. 2.
20. Напад "Скали" на читальню "Просвіти" та її членів // Громадський голос. – 1936. – Ч. 5. – 6 лютня. – С. 1.
21. Небезпечні прояви сектантства // Діло. – 1934. – Ч. 144. – 4 червня. – С. 7.
22. Організаційний рух // Громадський голос. – 1931. – Ч. 29. – 1 серпня. – С. 2.
23. Під час Різдва Христового пам'ятайте за "Рідну Школу" // Стяг. – 1936. – Ч. 6. – 7 січня. – С. 3.
24. Релігійне святкування на інтенцію розвою товариства "Сокіл" // Станиславівські вісті. – 1937. – Ч. 21. – 19 вересня. – С. 6–7.
25. Релігія а народність // Стяг. – 1937. – Ч. 4. – 25 квітня. – С. 1.
26. Релігія, церква, клір і радикали // Громадський голос. – 1936. – Ч. 35. – 12 вересня. – С. 7.
27. Свято в честь Т. Шевченка у Львові // Віра і наука. – 1934. – Ч. 6. – Червень. – С. 7.
28. Станіславські "патріоти" // Стяг. – 1936. – Ч. 6. – 7 січня. – С. 2.
29. Статут Українського Католицького Союзу // Мета. – 1931. – Ч. 1. – 15 березня. – С. 3–4.
30. Тези ФНЄ проголошені 1 листопада 1933 р. // Конгрес ФНЄ. Одноднівка. – 1936. – 20 вересня. – Додаток до № 37 Батьківщини.
31. Український Католицький Союз // Громадський голос. – 1931. – Ч. 2. – 17 січня. – С.1.
32. Ювилей 70-ліття "Просвіти" у Львові // Мета. – 1938. – Ч. 20. – 29 травня. – С. 1.
33. Бемко В. Бережани – Бережанщина / В. Бемко // Бережанщина в спогадах емігрантів / [упоряд. Н. Волинець, Б. Мельничук, І. Семенець]. – Тернопіль, 1993. – С. 3–244.
34. Макух І. На народній службі / І. Макух. – Детройт, 1958. – 628 с.
35. Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера розказане Ліллі Цеклер / Л. Цеклер ; пер. з нім. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – 167 с.
36. Андрухів І. О. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр. : короткий історичний нарис / І. О. Андрухів. – Івано-Франківськ : Державний архів Івано-Франківської області, Обласна асоціація молодих істориків, 1995. – 72 с.
37. Антонюк О. В. Основи етнополітики [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Антонюк. – К. : МАУП, 2005. – 432 с.
38. Білавич Г. Товариство "Рідна школа" (1881–1939 рр.) / Г. Білавич, Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 208 с.
39. Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939 рр.) / І. К. Васюта. – Львів : Каменяр, 2006. – 280 с.
40. Васьків А. Український греко-католицизм та кальвітінізм: фактор обрядовості у збереженні національної ідентичності галицьких українців (20–30-ті рр. XX ст.) / А. Васьків, Р. Соловій // Історія релігій в Україні : праці X Міжнар. наук. конф. (Львів, 16–19 трав. 2000 р.) : у 2 кн. – Львів : Логос, 2000. – Кн. 1. – С. 77–81.
41. Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період : [монографія] / Максим Гон. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – 431 с.
42. Домбровський О. Нарис історії українського євангельсько-реформованого руху / О. Домбровський. – Нью-Йорк ; Торонто : Вид-во Українського Євангельського об'єднання в Північній Америці, 1979. – 622 с.
43. Жерноклеєв О. С. Володимир Темницький: сторінки політичної біографії / О. Жерноклеєв, І. Райківський // Український історичний журнал. – 2004. – № 6. – С. 68–83.
44. Лисенко О. Є. Релігійне питання у теорії і практиці українського націоналізму у першій половині XX ст. / О. Є. Лисенко // Український історичний журнал. – 2000. – № 6. – С. 29–50.
45. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні : курс лекцій / В. Любащенко. – Львів : Видавнича Спілка "Просвіта", 1995. – 350 с.
46. Пилипів І. Участь греко-католицького духовенства в діяльності культурно-просвітницьких організацій Станіславівщини в 30-ті рр. XX ст. / І. Пилипів // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гавриліва. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2003. – С. 171–177.

47. Савчук Б. Український пласт (1911–1939 рр.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. – 270 с.
48. Стефанів В. Ставлення Андрея Шептицького до військово-політичної діяльності УВО і ОУН / Василь Стефанів // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 17 : Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX століття / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; гол. редкол. Я. Ісаєвич, упоряд. М. Литвин, М.Футала. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – С. 356–361.
49. Федевич К. К. Галицькі українці в Польщі. 1920 – 1939 рр.: інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-і рр. / К. К. Федевич. – К. : Основа, 2009. – 280 с.
50. Alabrudzińska E. Kośioły ewangelickie na Kresąch Wschodnich II Rzeczypospolitey / E. Alabrudzińska. – Torun, 1999. – 272 s.
51. Bill J. Die kirchlichen Verhältnisse der deutschen Katholiken in Galizien / J. Bill // Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch / Zusammengestelltvon Julius Krämer [Hgg] von Hilfskomitee der Galiziendeutschen. – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1965. – S. 161–172.
52. Jachymek J. Religia i kościół rzymskokatolicki w myśli politycznej Polskiej Partii Socjalistycznej 1918–1939 / J. Jachymek, Z. Tymoszuk // Religia i kościół rzymskokatolicki w polskiej myśli politycznej (1919–1993) / [pod redakcją J. Jachymka]. – Lublin : Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995. – S. 121–135.
53. Krochmal A. Konflikt czy współpraca? Relacja między duchowieństwem łacińskim i greckokatolickim w diecezji przemyskiej w latach 1918–1939 / A. Krochmal. – Lublin, 2001. – 238 s.
54. Maj E. Religia i kościół rzymskokatolicki w myśli politycznej Narodowej Demokracji (1918–1939) / E. Maj // Religia i kościół rzymskokatolicki w polskiej myśli politycznej (1919–1993) ; [pod redakcją J. Jachymka]. – Lublin : Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995. – S. 47–63.
55. Mich W. Kościół i religia katolicka w myśli politycznej polskiego ruchu konserwatywnego 1918–1939 / W. Mich // Religia i kościół rzymskokatolicki w polskiej myśli politycznej (1919–1993) ; [pod redakcją J. Jachymka]. – Lublin : Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995. – S. 83–96.
56. Michałowski S. Religia i Kościół rzymskokatolicki w myśli politycznej ruchu ludowego (1918–1939) / S. Michałowski // Religia i kościół rzymskokatolicki w polskiej myśli politycznej (1919–1993) ; [pod redakcją J. Jachymka]. – Lublin : Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995. – S. 135–150.
57. Pawłowski B. Religia i kościół rzymskokatolicki w myśli politycznej Chrześciańskiej Demokracji (1918–1939) / B. Pawłowski // Religia i kościół rzymskokatolicki w polskiej myśli politycznej (1919–1993) ; [pod redakcją J. Jachymka]. – Lublin : Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995. – S. 65–81.
58. Paruch W. Religia i kościół rzymskokatolicki w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego w latach 1926–1939 / W. Paruch // Religia i kościół rzymskokatolicki w polskiej myśli politycznej (1919–1993) ; [pod redakcją J. Jachymka]. – Lublin : Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995. – S. 97–119.
59. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933–1945 rr.) / R. Torzecki. – Warszawa : Książka i wiedze, 1972. – 376 s.

Factors and reasons of activity of political, public and cultural and educational organizations of most ethnic-confessional groups of Galichina are examined in the article. The place of political parties and organizations of edge in the system of interethnical and interconfession relations of region is explored, influencing of them ideological to the orientation on development and character of these relations.

Key words: *party, clergy, evangelists, Polish state.*